

13. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе / Д. В. Чернилевский. – Москва: ЮНИТИ, 2002. – 437 с.

REFERENCES

1. Amirova, L. A., Bagishaev, Z. A. (2004). *Professionalno-pedagogicheskaya mobilnost uchitelya kak tselevaya ustanovka vysshego pedagogicheskogo obrazovaniya*. [Professional and Pedagogical Mobility of a Teacher as a Target Setting for Higher Pedagogical Education]. Kyev.

2. *Entsyklopediia osvity*. (2008). [Encyclopedia of Education]. Kyev.

3. Dyachenko, M. I. (2004). *Psihologicheskii slovar-spravochnik*. [Psychological Dictionary]. Moscow.

4. Zeer, E. F. (2003). *Psihologiya professiy*. [Occupational Psychology]. Moscow.

5. Igoshev, B. M. (2008). *Organizatsionno-pedagogicheskaya sistema podgotovki professionalno mobilnykh spetsialistov v pedagogicheskoy universitete*. [Organizational and Pedagogical System of Training Professionally Mobile Specialists at the Pedagogical University]. Moscow.

6. Ipatova, E. R. (2012). *Formirovanie sotsialno-professionalnoy mobilnosti studentov vuza*. [The Formation of Social and Professional Mobility of University Students]. Shuya.

7. Kalinovskiy, Yu. I. (2001). *Razvitie sotsialno-professionalnoy mobilnosti andragoga v kontekste sotsiokulturnoy obrazovatelnoy politiki regiona*. [The Development of Social and Professional Mobility of Andragog in the Context of the Socio-cultural Educational Policy of the Region]. Sankt-Peterburg.

8. Lesnikova, S. G. (2005). *Proektnaya deyatel'nost kak sredstvo razvitiya sotsialnoy initsiativnosti podrostka v usloviyah detskoj obschestvennoy organizatsii*. [Project Activities as a Means of Developing a Teenager's Social Initiative in a Children's Public Organization]. Moscow.

9. Lesohina, L. N. (1998). *K obschestvu obrazovannykh lyudey*. [To a Society of Educated People]. Moscow.

10. Pometun, O. I. (2003). *Molod obyraie diiu: Sotsialne proektuvannia – novyi pidkhid do vykhovannia molodi*. [Youth chooses action: Social design is a new approach to youth education.]. Kyev.

11. Prima, R. M. (2009). *Formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: teoriia i praktyka: monohrafiia*. [Forming the Professional Mobility of the Future Primary Elementary Teacher: Theory and Practice]. Dnipropetrovsk.

12. Sorokin, P. A. (2005). *Sotsialnaya mobilnost*. [Social Mobility] / per. s angl. M. V. Sokolovoy. Moscow.

13. Chernilevskiy, D. V. (2002). *Didakticheskie tehnologii v vysshey shkole*. [The Didactic Technology in High School]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БАБЕНКО Тетяна Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: розвиток соціально-професійної мобільності студентів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

BABENKO Tatiana Vasylivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Management of Education of Volodymyr Vynnychenko Central Pedagogical University.

Circle of scientific interests: development of social and professional mobility of students.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2019 р.

УДК:37.013.43

DOI: 10.36550/2415-7988.2019.182.10

БАКЛАНОВА Наталія Михайлівна –

кандидат політичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський

Національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9286-2593>

e-mail: baklanovanatalia59@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ ВИХОВНИМИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. В умовах духовного занепаду й руйнації моралі суспільства, що набули сьогодні планетарного масштабу, актуально постало питання пошуку подолання

моральної кризи суспільства. Це спонукає глибоко замислитися над витокami нашої культури, звернутися до джерел народної духовної спадщини. Національна духовна сила і гідність, ідейно-творчий народний

потенціал головним чином залежать від того, наскільки глибоко усвідомлені всі набуті з роками духовні цінності. Ось чому в Україні формування освіти передбачає передусім відродження національного виховання. Ефективна система національного виховання, як наголошено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, повинна ґрунтуватися на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей через забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку особистості.

Слід зазначити, що останнім часом значно знизилась зацікавленість молоді в засвоєнні культурних цінностей, що дозволяє зробити висновок про дефіцит духовної культури, про нагальну потребу пошуку резервів, які сприяли б піднесенню духовного потенціалу особистості.

Таким резервом має стати народна культура. У свідомості людей, а особливо – молоді, слід сформулювати правильне розуміння такого фундаментального поняття, як «народна культура». Українська народна культура складається з духовної і матеріальної культури: **народне мистецтво** (фольклорне, декоративне, танцювальне, образотворче), **народна мораль** (звичаї, національні традиції, обряди), **народні знання** (землеробство, медицина, метеорологія тощо).

У кожен історичну епоху виховується не абстрактна людина, а представник того чи іншого народу, носій певної національної культури. Однією з найважливіших закономірностей є те, що в процесі формування духовної культури особистості найефективнішими є шляхи пізнання від рідного до чужого, від близького до далекого, від національного до планетарного, світового, тобто – звернення до виховного потенціалу української етнопедагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування духовності підрастаючого покоління завжди було важливим елементом виховних традицій українського народу. Ідеал чесної, доброї, благородної людини-громадянина висвітлювали в своїх працях І. Величковський, П. Могила, Ф. Прокопович та ін. Проблема виховання високих моральних якостей притаманна творчості Г. Сковороди, Т. Шевченка, Л. Українки, К. Ушинського та ін.

Характерною ознакою сучасних психолого-педагогічних досліджень є орієнтація на виховання особистості з усталеним гуманістичним світоглядом на основі загальнолюдських цінностей. Значна роль духовного катарсису у формуванні загальнолюдських цінностей визнається психологами А. Леонтьєвим, С. Рубінштейном, А. Сохором, В. Сергєєвою та ін.

Різні аспекти проблеми духовності особистості розкрито в працях зарубіжних дослідників (Р. Арон, І. Бентам, Ж. Боден, М. Вебер, Д. Віко, Г. Гегель, К. Гельвецій, І. Гердер, П. Гольбах, І. Кант, Г. Лейбніц, Г. Морріс, Р. Сен-Симон, А. Сміт, Г. Спенсер, Ф. Шеллінг та ін.).

Проблема формування духовної культури особистості не втрачає актуальності у працях видатних науковців сьогодення (К. Артемонова, І. Зязюн, Н. Корякіна, В. Кушнір, М. Лещенко, О. Рудницька, Г. Сагач, М. Тайчинов, Л. Фрідман, Г. Шевченко, Н. Щуркова та ін.).

Вивченню і розвитку української етнопедагогіки присвятили свої дослідження такі вчені та митці, як-от: Л. Глібов, Б. Грінченко, С. Воробкевич, Ю. Федькович, Я. Щоголів та багато ін. Народні погляди щодо виховання духовно розвиненої особистості можна побачити у творах М. Коцюбинського, П. Мирного, І. Франка та багато ін.

Слід зазначити, що глибоко усвідомлюється роль української етнопедагогіки як чинника духовного збагачення особистості і сучасними вченими, серед яких: Г. Ващенко, М. Євтух, І. Зайцева, Ю. Косенко, А. Кузьминський, А. Марушевич, В. Омельченко, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Б. Ступарик. Однак проблема застосування вітчизняного досвіду формування духовної культури особистості, зокрема засобами української національної виховної системи, ще недостатньо досліджена.

Мета статті полягає у розгляді деяких виховних засобів української етнопедагогіки, зокрема феноменів фольклору і національних традицій, у якості чинників формування духовної культури особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культура (від лат. *cultura* – оброблення, виховання, освіта, розвиток) історично-визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил та здібностей людини, що виражені у формах і типах організації життя й діяльності людей, їх взаєминах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях. Ядром культури є загальнолюдські цінності, а також способи їх відтворення й досягнення, що історично склалися. Але будучи загальновідомим явищем, культура сприймається, засвоюється кожною людиною індивідуально, зумовлюючи її становлення як особистості [5].

Б. Гершунський визначає культуру як вищий прояв людської освіченості та професійної компетентності, тому що саме на рівні культури може в найповнішій мірі віддзеркалитися людська індивідуальність [3].

У сучасних соціокультурних умовах гуманітаризація освіти розглядається у двох напрямках: «освіта в контексті культури» та «культура в контексті освіти». Представники першого напрямку (С. Бондаревська, І. Відт, В. Краєвський, Н. Крилова, О. Кузнецова, В. Руденко та ін.) доводять, що культура завжди знаходиться попереду освіти, зумовлює подальші вектори її розвитку. Термін «культура» науковці використовують у широкому розумінні слова, тобто як сукупність усіх відомих і цілеспрямованих дій людей та актів їх інтелектуальної діяльності (сумарний підхід в інтерпретації культури).

Другий напрям термін «культура» використовує у вузькому значенні. Тобто, йдеться про специфічну сферу суспільного життя, в межах якої створюються, накопичуються і поширюються предмети, ідеї, твори, що мають неординарне соціальне значення, а також особливу морально-естетичну цінність. У педагогічній науці широко використовуються поняття «культура особистості» в різних її проявах – моральна, художня, естетична, політична, духовна та інші [8].

Таким чином, предмет нашого дослідження, а саме – духовну культуру особистості, ми будемо розглядати в контексті другого напрямку, акцентуючи увагу на культуру як галузь, що є невід’ємною від орієнтирів української народної культури.

Осмилення духовності впродовж усієї історії розвитку людства відбувалося на основі чотирьох основних тенденцій: космологічної (здатність особистості до спілкування з духовними істотами, які знаходяться у космосі), теологічної (моральнісна спрямованість людського буття до Бога), когнітивної (розвиток інтелекту як основи духовного життя людини) й аксіологічної (духовність пов’язується з творчою діяльністю особистості, її моральними цінностями). На сьогодні вважає підхід, що ґрунтується на синтезі аксіологічного і когнітивного напрямів формування духовної культури особистості, який проявляється у: створенні максимально сприятливих умов для її самовдосконалення; гуманізації й демократизації ланок освітньої діяльності; ствердженні пріоритету загальнолюдських цінностей [6].

В. Курбатов визначає поняття «духовна культура» як досягнення науки, твори мистецтва, літератури, людський світогляд, релігія, філософія [3]. А. Утехіна вважає, що одиницями духовної культури є цінності і установки, котрі утворюють систему цінностей, ієрархію відносин між ними, інтерпретацію історичних подій та фактів [7].

Ф. Бацевич у своїх дослідженнях підкреслює, що духовна культура – це

«складова культури, пов’язана зі свідомістю, інтелектуальною, емоційно-психологічною, духовною діяльністю людей, їхніми зв’язками з іншими людьми» [2, с. 93]. На думку автора, духовна культура ґрунтується на мові, звичаях, віруванні, міфах, знаннях, мистецтві тощо.

Ураховуючи вищезначене, можна зробити припущення, що духовна культура особистості – це певний обсяг духовних цінностей, які є віддзеркаленням етичного, релігійного, художнього, інтелектуального, морального потенціалу людини і за допомогою яких створюються поведінкові моделі особистості. При цьому очевидно, що даний феномен нерозривно пов’язано з духовним фондом суспільства, зокрема з його національною культурою і народною системою виховання.

Кожний народ створює власну систему виховання на ґрунті своєї національної ідеї. Цілі і напрями виховання в кожного народу зумовлені національним характером, а в їх основі знаходяться ідеї про людину, про те, якою повинна бути духовно розвинена особистість.

Українське національне виховання – це створена протягом століть українським народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів щодо формування в покоління національної самосвідомості, духовної культури і єдності через вивчення історії свого народу, його звичаїв, традицій тощо. Більшість видатних педагогів досягли високого наукового злету завдяки зверненню до народної педагогіки та етнопедагогіки, що ґрунтуються на засадах національного виховання.

Народна педагогіка – це сукупність педагогічного і виховного досвіду, які збереглися в усній народній творчості, звичаях, традиціях, народних іграх тощо. Слід зауважити, що терміни «народна педагогіка» і «етнопедагогіка» не синонімічні. Якщо перше поняття містить емпіричні педагогічні знання і засоби без належності до певної етнічної спільності, то друге – пов’язане з конкретною етнічністю педагогічних традицій.

Основними шляхами реалізації задач української етнопедагогіки є: українська мова, історія українського народу, знання особистістю свого родоводу (шість-вісім поколінь), фольклор, народна міфологія, українське національне мистецтво, національна символіка, народний календар, вірування, народні прикмети, сімейно-побутова культура, релігійні традиції, національні традиції, обряди, звичаї тощо. Розглянемо в якості виховних засобів української етнопедагогіки щодо формування духовної культури особистості такі феномени, як фольклор і національні традиції.

Усебічність національної культури

зумовлює різноманітні варіанти наукового трактування фольклору. Так, експертами ЮНЕСКО запропоновано певне визначення, головним в якому є те, що фольклор (у більш широкому сенсі – традиційна народна культура) – це колективна і заснована на традиціях творчість груп або індивідуалів. До форм фольклору відносяться мова, література, музика, ігри, міфологія, ритуали, ремесла, архітектура та інші види мистецтва [1]. Його функціонування пов'язане з традиційними обрядами, звичаями, трудовими заняттями, дозвіллям, він існує як віддзеркалення естетичної потреби і певних переживань та настроїв народу.

Фольклор, тобто народне мистецтво (англ. *folk* – народ, *lore* – знання), в науці розглядається як особлива сфера буття і виявлення духовної культури народу. Науковці, зокрема такі, як-от: С. Алексєєв, С. Балашова, Л. Горюнова, Ю. Дружкін, Р. Кірчев, І. Козлова та ін., указують на різні підходи у визначенні фольклору: вузьке трактування, яке обмежує його окремими галузями народної творчості (усно-поетичної або музично-ігрової), та широке трактування – вся духовна й матеріальна культура народу. Дослідники визначають чимало ознак і властивостей фольклору, зокрема: анонімність, біфункціональність, поліелементність, колективність, ізузність, комунікативність, варіантність, традиційність, імпровізаційність, довірливе спілкування, енергетизм тощо.

У сучасній науці існує три концепції фольклору, а саме: 1) усно-поетична народна творчість, яка віддзеркалює зразки словесно-поетичної творчості народу (прислів'я, частівки, казки, анекдоти); 2) художня творчість народу – комплекс словесно-музичних, ігрових та музично-хореографічних видів народної творчості з усьмим нефіксованим характером; 3) народна художня культура в цілому (включаючи образотворче, декоративно-прикладне мистецтво та ін.).

Фольклорні словесні і музичні символи, фольклорна асоціативно-образна символіка мають свою специфіку як поняття світоглядні, формотворчі, стилістичні, що генетично виникли, з одного боку, в первісному лоні синкретизму, міфологічного пізнання, у сфері розвитку мови, з іншого – в межах певних фольклорних жанрів, що формувалися неодноразово й віддзеркалювали різні стани народнопоетичного світорозуміння, своєрідність поезики тощо. Багатство, глибина, природовідповідність образів фольклору свідчить про те, що протягом тисячоліть створювалася система духовного становлення Людини, основним дієвим механізмом якої є формування асоціативно-образного мислення і через нього залучення

особистості до абсолютних життєвих цінностей, до єдності з Природою. Тому поступове, поетапне осягнення унікального пласту українського фольклору, основаному на розумінні мови символів, синкретичних образів, сьогодні є надзвичайно важливим у контексті формування духовної культури особистості.

Чимало науковців зазначають взаємозв'язок понять «фольклор» і «національна традиція», а саме: фольклор ґрунтується на традиціях національної культури. Його функціонування пов'язане з національними традиціями, він існує як віддзеркалення духовних, естетичних потреб, певних переживань і настроїв.

Традицію (лат. *traditio* – переказ, давні легенди) в науковій літературі розглядають як: усе, що усно перейшло від одного покоління до іншого; елементи соціальної та культурної спадщини, яка передається від покоління до покоління й зберігається в окремих суспільствах, класах і соціальних групах довгий час; соціальні механізми закріплення, відтворення, узагальнення та передачі суспільного досвіду, що акумулюється у стійких, повторюваних загальнозначущих формах життєдіяльності людей; процес передачі усталених рис матеріальної і духовної культури, соціального та сімейного життя.

Національні традиції виникли як результат органічного зв'язку духовного і матеріального у процесі буття. Дослідники, серед яких: Р. Кірчев, В. Кушнір, С. Павлюк, А. Садохін, указують, що кожне етнічне утворення має свої специфічні громадсько-побутові, традиційно-обрядові особливості й ознаки, а саме: обряди (календарні, сімейно-побутові), звичаї тощо.

Національні традиції – це найбільш усталена система ідеалів, трудового досвіду, знань, творчості, поглядів, смаків, установок, норм поведінки, звичаїв, обрядів та інших форм людської діяльності, які склалися історично і передаються з покоління в покоління. Вони багатогранні і складні, наповнені великим духовним, ідейно-моральним, емоційно-естетичним змістом. Традиції відображають етнічне, суспільно-політичне, культурно-історичне життя народу на різних ступенях розвитку, його багатогранну духовність і якості, які формувалися протягом віків (національний характер, психологія, світогляд тощо).

У духовній культурі майбутнього велику творчу роль покликана зіграти тисячолітня «педагогічна пам'ять народу» – його національні традиції – джерело невичерпного досвіду та ідей формування духовної культури особистості. У національній формі духовності нові елементи виникають на основі переосмислення виразних засобів народних

традицій і творчого сприйняття їх характерних рис. Людина шляхом особистого виявлення всього цінного, що є в національній, зокрема українській, духовності, набуває нових рис, вибирає прогресивні форми, перетворюючи їх у відповідну частину своєї духовної культури і тим самим збагачує духовну культуру суспільства.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, духовною культурою особистості є певний обсяг духовних цінностей, які є відзеркаленням етичного, релігійного, художнього, інтелектуального, морального потенціалу людини і за допомогою яких створюються поведінкові моделі особистості. У наш час, коли спостерігається неабиякий інтерес кожної нації і народності до свого «кореня», дуже актуальним вважаємо вирішення питання щодо відродження фольклору і національних традицій як основи формування духовної культури особистості.

Перспективною темою подальшого дослідження заявленої проблеми може стати визначення методологічних засад формування духовної культури особистості.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Балашова С. С. Музыкальный фольклор и школа / С. С. Балашова, Т. С. Шенталинская // *Спутник учителя музыки*. – М.: Просвещение, 1993. – 240 с.
2. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. Бацевич. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
3. Гершунский Б. С. *Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций)* / Б. С. Гершунский. – М.: Изд-во «Совершенство», 1998. – 608 с.
4. Курбатов В. И. *Обществознание. Учебник* / В. И. Курбатов. – Изд. 6-е. – Ростов /Д: Феникс, 2006. – 512 с.
5. *Педагогический энциклопедический словарь* / гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М.: БРЭ, 2002. – 528 с.
6. Сулаева Н. В. *Розвиток духовної культури майбутнього вчителя в неформальних художньо-творчих колективах вищих педагогічних закладів освіти* / Н. В. Сулаева // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: Серія: Теорія і методика мистецької освіти*. – 2011. – Вип. 11 (16). – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 128–133.
7. Утехина А. Н. *Межкультурная дидактика: монография* / А. Н. Утехина; под ред. Т. И. Зелениной. – М. ФЛИНТА, 2012. – 280 с.
8. Химченко О. М. *Мистецтво як чинник культурного саморозвитку студентів вищих педагогічних навчальних закладів* /

О. М. Химченко // *Науковий вісник ПДПУ імені К. Д. Ушинського: Спец. вип. «Мистецька освіта: сучасний стан і перспективи розвитку»*. – 2007. – Ч. 2. – Одеса: ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2007. – С. 175–180.

REFERENCES

1. Balashova, S. S. (1993). *Muzykal'ny'j fol'klor i shkola*. [Musical folklore and school]. Moscow.
2. Bacevich, F. (2007). *Slovník terminů mizhkul'turnoi komunikacii*. [Glossary of terms of intercultural communication]. Kyiv.
3. Gershunskij, B. S. (1998). *Filosofiya obrazovaniya dlya XXI veka (V poiskax praktiko-orientirovanny'x obrazovatel'ny'x koncepcij)*. [Education Philosophy for the 21st Century (In Search of Practice-Oriented Educational Concepts)]. Moscow.
4. Kurbatov, V. I. (2006). *Obshhestvoznaniye. Uchebnyk*. [Social Studies. Textbook]. Rostov.
5. *Pedagogicheskij e'nciklopedicheskij slovar'*. (2002). [Pedagogical Encyclopedic Dictionary]. Moscow.
6. Sulayeva, N. V. (2011). *Rozvitok duxovnoi kul'turi majbutn'ogo vchitelya v neformal'nix xudozhn'o-tvorchix kolektivax vishnix pedagogichnix zakladiv osviti*. [Development of the Spiritual Culture of the Future Teacher in Informal Artistic-Creative Collectives of Higher Pedagogical Institutions of Education]. Kyiv.
7. Utekhina, A. N. (2012). *Mezhkul'turnaya didaktika: monografiya*. [Intercultural didactics: a monograph]. Moscow.
8. Ximchenko, O. M. (2007). *Mistecztvo yak chinnik kul'turnogo samorozvitku studentiv vishnix pedagogichnix navchal'nix zakladiv*. [Art as a factor of cultural self-development of students of higher pedagogical institutions]. Odesa.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БАКЛАНОВА Наталія Михайлівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології наук ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Наукові інтереси: культурологічні засади професійної підготовки майбутніх учителів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BAKLANOVA Nataliia Mukhailivna – Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of World History, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky.

Circle of scientific interests: he cultural bases of future teachers' professional training.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2019 р.